

ŚWIĘCI PRAWOSŁAWNI – ŁACZĄ I DZIELĄ: ZARYS HISTORYCZNY

Słowa kluczowe: święci, kult, relikwie, kanonizacja, dekanonizacja

Key words: saints, cult, relics, canonization, decanonization

Schlüsselwörter: Heilige, Kult, Reliquien, Kanonisierung, Dekanonisierung

Święci, to „wyznawcy Chrystusa, którzy w przekonaniu Kościoła szli za życia heroicznie drogą swej wiary i znajdując się dziś wśród zbawionych, skutecznie wstawiają się za nami u Boga”¹. Święci w znaczeniu świętości powszechnej (moralnej) przekraczają granicę między *profanum* a *sacrum*. Dążą do doskonałości chrześcijańskiej (ros. *podwieg*). Kult świętych jest owocem chrześcijańskiej doktryny uświęcenia (ros. *obożenije*²), jako celu chrześcijańskiego życia.

Kult świętych męczenników (gr. *martyr*, cs³. *muczenik*, co znaczy *świadek*) rozpoczął się w II wieku i realizował się poprzez sprawowanie Eucharystii u grobu męczennika w rocznicę jego śmierci. W ten sposób „kalendarz wieczności” spletał się z „kalendarzem doczesności”, nadając doczesności, a szczególnie aktowi śmierci, charakter mistyczny⁴.

W IV wieku kult objął wyznawców (ros. *ispowiednik*), a więc tych, którzy w sposób szczególny głosili Ewangelię, ale przede wszystkim żył według Ewangelii. Za pierwszych wyznawców uznawano św. Marcina z Tours (zm. 397) i św. Ambrożego z Mediolanu (zm. 397).

W chrześcijaństwie wschodnim rozwinął się kult biskupów, którzy szczególnie poświęcili się zarówno dla rozwoju Kościoła, jak i w walce z różnego typu herezjami. Od tego czasu datuje się w rosyjskim prawosławiu trudny do przetłumaczenia termin *swiatitieľ*⁵, który obecnie na co dzień przypisuje się każdemu biskupowi.

---

* Stefan Pastuszewski – doktor nauk humanistycznych, założyciel miesięcznika literackiego „AKANT”, wykładowca Bydgoskiej Szkoły Wyższej.

¹ *Słownik teologiczny*, red. A. Zuberbier, Katowice 1995, s. 580.

² Termin ten ma źródło w Ewangelii według św. Jana: *Odpowiedział im Jezus: Czyż nie napisano w waszym Prawie: Ja rzekłem: Bogami jesteście?* (J 10,34)

³ Skrót cs – oznacza język starocerkiewno-słowiański.

⁴ O kategoriach i tytułach świętych zob.: J. Charkiewicz, *Święci Cerkwi Prawosławnej*, Białystok 2001, s. 491–495.

⁵ W pewnym stopniu zbieżny jest on z rzymskokatolickim terminem *eminencja*.

Najważniejsi *swiatitiele* uczestniczyli w soborach powszechnych pierwszego tysiąclecia. Są to: Atanazy Wielki, Bazyl Wielki, Grzegorz Teolog, Jan Chryzostom, Cyryl Aleksandryjski.

Kolejną grupą od IV wieku byli asceci, głównie świątobliwi mnisi, zwani też świątobliwymi mężami (cs. *priepodobnyje muži*). W chrześcijaństwie wschodnim szczególnie czczono anachoretów egipskich, jak Antoniego Wielkiego, Pachomiusza Wielkiego i Makarego Wielkiego oraz palestyńskich (Hilarion Wielki).

Postępująca przez wieki instytucjonalizacja religii, po pierwszym okresie kultu jedynie męczenników i wyznawców, doprowadziła do wyłonienia nowej kategorii świętych, czyli osób świeckich, które w sposób szczególny służą instytucji Kościoła.

Kategoria ta rozwinęła się w znacznym zakresie w prawosławiu, a wynikała ze szczególnej roli cesarza bizantyjskiego. Choć nie był on duchownym, to jednak nosił tytuł nosił tytuł *Pontifex Maximus (Najwyższy Kapłan)* i jego obowiązkiem była opieka nad Kościołem. Tak zrodziła się świętość cesarzy: Konstantego Wielkiego i jego matki Heleny, Teodozego Wielkiego, Teodozego Mniejszego i jego żony Eudokii, Markiana i Plucherii, Leona i jego żony Fieofany, Justyniana i Teodory, Teodora, Irina.

Z wzorców tych, niestety czasem je nadużywając, zaczęły korzystać wschodnie Kościoły lokalne, a w szczególności Cerkiew Ruska, gdzie pierwszymi świętymi została Wielka Księżna Kijowska Olga i Wielki Książę Włodzimierz.

Specyfiką Kościołów wschodnich stała się świętość saloistów (ros. *jurodiwych*), którzy dla uniżenia się przed Bogiem przybierali postać *bezrozumnych*, czyli nie żyjących według ogólnie przyjętych zasad. Umierali dla świata⁶. Pierwszą saloistką w Bizancjum była mniszka Izydora z IV wieku. Jurodiwy Symeon (VI wiek) żył w syryjskim mieście Emesa, a Andrzej (X wiek) w Konstantynopolu. „Na Rusi jurodstwo znacznie bardziej rozpowszechniło się niż w Bizancjum. Jurodiwi mieli duże znaczenie społeczne, bardzo często występowali z groźnymi inwektywami wobec władz⁷. Pierwszym jurodiwym był Izaak Zatwornik Piecherskij z XI wieku, ostatnia Ksenia Petersburska (1719–1803). Cerkiew Ruska w sposób wyjątkowy kanonizowała, i władców (ros. *blagowienyje kniazia*), i jurodiwych, co z takim natężeniem nie występuje w innych Cerkwiach.

Kult świętych, początkowo lokalny, wraz z rozwojem Kościoła zaczął przybierać charakter powszechny. Kalendarze świętych (cs. *swiatcy*, gr. *sinodikos*) zaczęły zawierać nie tylko imiona świętych danego Kościoła lokalnego, ale też innych Kościołów. Kiedy Kościoły lokalne zaczęły toczyć ze sobą spory doktrynalne, nierzadko inspirowane polityką, to zaczęły też zmieniać się ich kalendarze. Jednych świętych dopisywano, innych wykreślano. Rozstrzygnięcia w zakresie kultu świętych w porównaniu do rozstrzygnięć dogmatycznych nie są więc jednoznaczne, choć niektóre Kościoły, głównie rzymskokatolicki, wprowadziły po pewnym czasie bardzo sztywne procedury kanonizacyjne.

Lokalność kultu świętych objawia się obecnie tym, że Kościół powszechny jakim jest Kościół rzymskokatolicki ma dwa kalendarze świętych: powszechny i lokalny. Święci lokalni, czyli w diecezjach i Kościołach krajowych, to błogosławieni.

⁶ C. Wodziński, *Św. Idiota*, Gdańsk 2009.

⁷ I. Ałfiejew, *Pocztanije swiatych*; cz. I, „Prawosławna Żyżń” (Dyneburg) 2015, nr 8, s. 19.

W Kościołach wschodnich, z istoty swej lokalnych (15 Kościołów autokefalicznych w 2016 roku), wszyscy święci są lokalni, choć w tak dużych Kościołach jak Rosyjska Cerkiew Prawosławna wprowadzono jednak w XX wieku podział na świętych całej Cerkwi (ros. *swiatyje obszczecerkownogo poczitanija*) i świętych lokalnych (ros. *miestoczymje swiatyje*), czyli w zasadzie diecezjalnych. Podział ten czasami występuje też w mniejszych Cerkwiach krajowych.

W dziejach całego prawosławia mamy pięć kategorii świętych:

1. Odbierających kult we wszystkich Kościołach lokalnych
2. Odbierający kult w niektórych Kościołach lokalnych
3. Odbierający kult w jednym Kościele lokalnym
4. Odbierający kult w jednej lub kilku diecezjach Kościoła lokalnego
5. Odbierający kult w jednej lub kilku parafiach.

Do świętych całej Cerkwi włącza się też tych, których kanonizowano przed wielkim rozłamek 1054 roku. Kanonizowani przez Kościół rzymskokatolicki po tej dacie nie są przez Cerkwie prawosławne uznawani, jak również święci z innych Kościołów. W relacjach ekumenicznych stanowi to dość istotną przeszkodę. Przeszkodą jest też wybiórcze traktowanie, w zależności od stosunku do prawosławia, świętych sprzed 1054 roku.

Przykładem takiego postępowania jest casus św. Wojciecha (956–997). Choć został on kanonizowany w 999 roku, czyli przed 1054 rokiem, a do grobu jego pielgrzymował w 1000 roku jeden z ważniejszych polityków ówczesnej Europy, cesarz niemiecki Otton III (980–1002), to jednak żaden Kościół prawosławny nie ma go w swoich sinodikach. Przyczyną jest przekonanie o działaniu biskupa przeciwko obrządkowi wschodniemu.

KANONIZACJA W PRAWOSŁAWIU

O świętości wyznawcy, różnie oczywiście pojmowanej, decydują w Kościołach wschodnich przede wszystkim wierni, wspólnota. Proces kanonizacji świętego lokalnego wynika z wczesnochrześcijańskiej praktyki uznania świętego przez wspólnotę.

Kościół hierarchiczny, reprezentowany przez biskupa miejsca, jedynie formalizuje kult, porządkuje kwestię oddawania czci oraz ze względów formacyjnych (pedagogicznych) inicjuje pożądane wzorce, czyniąc z życia zmarłego wzór do naśladowania.

W pierwszych wiekach chrześcijaństwa kanonizacja dokonywana była żywiowo (ros. *stichijno*) przez wspólnotę z biskupem na czele. Pierwszą formalizacją kanonizacyjną w Bizancjum były dekrety patriarchy Focjusza i cesarza Leona Mądrego (886–912), nakazujące całemu Kościołowi kult określonych świętych. Z końcem dziesiątego stulecia rozpoczęła się w Bizancjum kodyfikacja kanonizacji, trwająca aż do upadku cesarstwa 29 maja 1453 roku.

W Kościele zachodnim zastrzeżenie ostatecznej decyzji kanonizacyjnej dla papieża nastąpiło w X wieku.

W Kościołach lokalnych, związanych z tradycją bizantyjską, kanonizacje należały do prerogatyw biskupów lokalnych, a potem stały się domeną soborów lub

synodów. „W latach 1547–1549 sobory moskiewskie kanonizowały 39 świętych, a potem do 1721 roku, kiedy car Piotr I wprowadził ustrój synodalny, kanonizowano 130 świętych”⁸.

W synodalnym okresie Cerkwi rosyjskiej do 1918 roku kanonizacji było mało. Szczególnym wydarzeniem była dokonana z inicjatywy cara Mikołaja II kanonizacja świętego Serafina Sarowskiego. W okresie radzieckim władze pozwoliły Cerkwi zaakceptować tylko niektórych świętych kanonizowanych w innych Kościołach lokalnych. Nie zgodzono się na kanonizację Ioana Kronsztadzkiego, która nastąpiła dopiero w 1990 roku, gdyż Rada do Spraw Religii określiła go jako *monarchistę* i *czernoscieńca*⁹. Błogosławioną Ksenię nazwano z kolei *wariatką*. Cerkiew rosyjska znalazła jednak pewien sposób na obejście zakazu kanonizacji. „Z inicjatywy biskupów diecezjalnych zaczęto ustanawiać zbiorowe święto ku czci świętych danego obszaru, tzw. *soborów*. W okresie od 1964 do 1987 r. ustanowiono aż piętnaście takich *soborów*”¹⁰. Po uzyskaniu swobody religijnej stały się one jednak pewnym problemem z punktu widzenia prawa kanonicznego. Tego typu quasi-kanonizacje można porównać do tajnych kanonizacji lokalnych w Kościele greckim w okresie okupacji tureckiej.

Pierwsze kanonizacje „radzieckie” 90 osób, za zgodą Rady do Spraw Religii oczywiście, miały miejsce podczas obchodów 1000-lecia Chrztu Rusi w 1988 roku. Od 2000 roku zaczęto kanonizować „nowych męczenników” (ros. *nowomuczeniiki*) i wyznawców (ros. *ispowiedniki*) z okresu radzieckiego, głównie w celu zdjęcia z Cerkwi odium ścisłej współpracy z komunistami.

Proces kanonizacyjny rozpoczyna się od kultu spontanicznego, nieoficjalnego, ludowego.

Często już za życia mówi się o danym człowieku, że jest wybrańcem Bożym (ros. *izbrannik*). Szczególnym szacunkiem cieszą się *starcy*, czyli świątobliwi wyznawcy mający Ducha Bożego i *schimnicy*, czyli zakonnicy poddający się najsurowszej regule i ascezie. Mówi się, że są to ludzie, przez których Duch Święty działa szczególnie intensywnie. Po kanonizacji otrzymują oni tytuł *priepodobnych*, czyli szczególnie (bardzo) podobnych do Boga.

Pogrzeb *izbranników* jest bardzo uroczysty, a po nim ma miejsce kult grobu, polegający na pielgrzymowaniu do niego oraz częstym odprawianiu na nim nabożeństw żałobnych (ros. *panichida*). Na życzenie wiernych biskup miejsca, ale też Sobór, po szczegółowej analizie wniosku, powołuje komisję, która ma za zadanie dokonanie obrzędowego otwarcia (ros. *obrietienije*) drogocennych szczątków (ros. *czestnoje ostanki*). Komisja, pracująca zazwyczaj o poranku, stwierdza „według swojej wiary”, że szczątki są nie zniszczone, nie podległe rozkładowi (ros. *nietielnyje moszczi*). Bardzo często – zgodnie ze starożytną tradycją – stwierdza, że *obrietieniju* towarzyszył „wydobywający się z trumny przyjemny zapach”¹¹.

⁸ I. Alfiejew, *Pocztanije swiatych*, cz. II; „Prawosławnaja Żyżń” (Dyneburg) 2015, nr 9, s. 10.

⁹ Nacjonalistyczny ruch w Rosji.

¹⁰ J. Charkiewicz, *Kanonizacja świętych w prawosławiu*, Warszawa 2014, s. 91.

¹¹ Serbski święty Symeon (imię zakonne księcia Stefana Nemanjića) nosi tytuł *Rozsiewającego Cudowne Wonie*.

Szczątki przenosi się w nowej trumnie do świątyni, aby po kilku dniach ogłosić świadectwo ich autentyczności (ros. *oswiaditelsta*) oraz odziać w odświętne szaty (cs. *oblaczatsia*) i umieścić w ozdobnym sarkofagu-relikwiarzu (cs. *raka*). Zamawia się ikonę świętego, sporządza hagiografię, często też zestawia się odpowiednie modlitwy kultowe, głównie hymny, oraz układa się nabożeństwa na cześć świętego. Biskup miejsca specjalnym dekretem dokumentuje wyniesienie do grona świętych (ros. *proslawlenie w likie swiatych*). Od tego momentu kult (ros. *poczitanije*) ma charakter oficjalny. W celu poszerzenia kultu biskup miejsca zwraca się do Synodu lub Soboru o podjęcie stosownej decyzji.

W celu umocnienia wspólnoty kościelnej i udokumentowania jej świętości, w pewien sposób kontynuując tajną taktykę z epoki radzieckiej, tworzy się, w Kościołach lokalnych *Sobory Świętych*. W kalendarium liturgicznym poświęca się *Soborowi Świętych* osobne święto, maluje się zbiorowe ikony, czyli grupowe przedstawienia świętych. W Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej *Sobory Świętych* posiadają poszczególne diecezje. Część z tych *Soborów* włączona jest do ogólnocerkiewnego kalendarza (ros. *obszczecerkownyj kalendar*), a część nie. Rosyjska Cerkiew Prawosławna na początku XXI wieku, chcąc zdyskontować okres prześladowań komunistycznych oraz odciąć się od zarzutów współpracy z ateistycznymi władzami, powołała *Sobory Nowych Męczenników i Wyznawców* (ros. *Sobory Nowomuczenikow i Ispowiednikow*) na poziomie diecezji (kazachska, radoneńska). Bazują one na kanonizacjach lokalnych (diecezjalne).

W młodej, jeśli idzie o pewien stopień kościelnej odrębności (*egzarchat*) – Cerkwi białoruskiej, decyzją metropolity mińskiego i białoruskiego Filareta (Wachromiejew) z 3 kwietnia 1984 roku ustanowiono święto *Soboru Białoruskich Świętych* (14 świętych) zwane *Świętem Synapsy*, które obchodzone jest w trzecią niedzielę po Zesłaniu Ducha Świętego (Pięćdziesiątnica). Jest to święto całego Kościoła lokalnego, umacniające jego tożsamość i będące jego dumą.

Mająca pewne cechy samodzielności Estońska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego, w celu podkreślenia owej samodzielności, wymogła na patriarche moskiewskim Aleksieju II, szczególnie w konfrontacji z Estońskim Apostolskim Kościołem Prawosławnym, powołanie 22 lipca 2002 roku *Soboru Świętych Ziemi Estońskiej*. Jak sama nazwa tego gremium mówi są to święci związani przez wieki z określonym terenem. 17-osobowy *Sobór* dzieli się na trzy grupy:

1. Święci pierwszego okresu rosyjskiego prawosławia;
2. Święci rosyjskiego imperium;
3. Męczennicy i wyznawcy z okresu radzieckiego.

Pierwszej grupie przewodzi książę Aleksander Newski (1221–1263), który pobił Krzyżaków w Bitwie Lodowej na zamrzniętym Jeziorze Pejpus w 1242 roku, a tym samym wstrzymał ekspansję zachodniego chrześcijaństwa na ziemię prawosławnej *Świętej Rusi*. W przypadku tego świętego o kanonizacji zdecydował też fakt, że książę pod koniec życia wstąpił do klasztoru i przyjął *schimę* (szatę zakonną) wraz z imieniem Aleksij. Drugim z kolei świętym jest kapłan Isidor z Dorpatu (ros. Juriew), który wraz z 72 towarzyszami został w 1472 roku zabity podczas zdobywania miasta przez Krzyżaków.

Wśród świętych „imperialnych” dominują mnisi z klasztoru Pskowsko-Pieczerskiego, ważnego rezeruaru duchowości, szczególnie dla prawosławnych Estończyków zwanych *Setu*.

Narodowy charakter mają także kanonizacje w Serbskim Kościele Prawosławnym. Świętymi zostało jedenastu pierwszych arcybiskupów serbskich i siedmiu pierwszych patriarchów serbskich. Kanonizowano też niektórych przedstawicieli książąt z dynastii Nemanjiciów, z księciem Symeonem (zm. 1200) na czele.

Święci są ważnym elementem tożsamości Kościoła lokalnego i dlatego często dochodzi do konkurencji między Kościołami, co do wielkości *Soboru Świętych*. Z racji historycznych zmian w zasięgu działania Kościołów lokalnych niektórzy święci, poza świętymi czczonymi powszechnie, należą równocześnie do Soborów dwóch Kościołów. Na przykład św. Gabriel Zabłudowski należy zarówno do *Soboru Świętych Białoruskich*, jak również do świętych Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (PAKP). Rosyjska Cerkiew Prawosławna w pierwszą niedzielę po 19 maja (2 czerwca) czci *Sobór Chelmskich i Podlaskich Męczenników* (ros. *Sobor Chołmskich i Podljaszskich Muczenikow*). Sięgnęli oni po palmę męczeństwa w czasie, gdy ziemie te, były pod zaborem rosyjskim¹².

Kanonizacje w Cerkwi rosyjskiej mają w ostatnim okresie wymiar wychowawczy, a cel przede wszystkim eklezjalny i państwowotwórczy. Teoretycznie mają wskazać, w jaki sposób w danym okresie historycznym przez niektórych ludzi działał Duch Święty. Dowodzą, że świętości może dostąpić każdy, i to nie tylko ten, kto osiąga ideały ewangeliczne (cs. *podwíg*), ale i ten kto gorliwie służy Cerkwi oraz ojczyźnie. W rozumieniu rosyjskiego prawosławia pojęcia „ojczyzny” i „państwa” są bardzo bliskie. W efekcie, niektóre rosyjskie kanonizacje budzą w innych Kościołach prawosławnych zdziwienie, a nawet oburzenie.

Szerokie spektrum przyczyn i podstaw kanonizacji w Cerkwi rosyjskiej nie występuje w innych Kościołach wschodnich, choć ich kanonizacje budzą również kontrowersje. Fakt ten jeszcze bardziej – obok odrębnych tradycji, kształtu liturgii i zwyczajów – „ulokalnia” Kościoły prawosławne, wyostrza ich tożsamość, oddala od innych Kościołów.

W Cerkwi rosyjskiej wystąpiły też przypadki dekanonizacji z uwagi na politykę kościelną, ściśle splecioną z polityką państwa. Z kanonicznego punktu widzenia dekanonizacja nie jest możliwa, a jedynie uznanie kanonizacji za niebyłą pod warunkiem, że dokonał jej organ nieuprawniony lub została dokonana z naruszeniem procedury kanonizacyjnej. Na fali, stanowiącej część polityczno-kościelnej walki ze staroobrzędowcami, cofnięto kanonizacje kilkudziesięciu świętych, co do których były w związku z tym zastrzeżenia, bądź też zredukowano zasięg ich kultu z ogólnokościelnego do lokalnego. Dekanonizacja zasadniczo polegała na wydaniu ustnego zakazu kultu oraz usunięciu imienia świętego z kalendarzy i ksiąg liturgicznych. Najgłośniejszy przypadek dekanonizacji dotyczył św. Anny Kaszyńskiej (kanonizowana w 1650, dekanonizowana w 1677, i ponownie kanonizowana w 1909)¹³. Przyczyną tej dekanonizacji był fakt, że zarówno jej śmiertelne szczątki, jak i od-

¹² Pierwsza samodzielna kanonizacja w Polskim Autokefalicznym Kościele Prawosławnym odbyła się w 1994 roku.

¹³ J. Charkiewicz, *Kanonizacja...*, s. 82–83.

wzorowania ikoniczne eksponowały dwupalcowe złożenie dłoni do znaku krzyża, podczas gdy Cerkiew panująca sankcjonowała jedynie złożenie trójpalcowe.

KANONIZACJE, KTÓRE DZIELA

Od VI stulecia mamy dwie podstawowe kategorie świętych:

1. Doskonali
2. Zasłużeni (dla Kościoła i dla społeczeństwa, a także państwa).

Obydwie kategorie mają służyć przykładem. Pierwsza, generuje wzorce osób służących Bogu, druga – służących Kościołowi. Z racji prawosławnego sprzęgnięcia Kościoła z państwem, kanonizuje się też wodzów i działaczy państwowych.

Zaliczanie do grona świętych dokonuje się więc nie tylko na podstawie oceny życia zgodnego z zasadami chrześcijańskimi, ale i oceny zasług dla Cerkwi i narodu, bardzo często tożsamego z państwem. W tym drugim przypadku świętobliwość życia schodzi na dalszy plan¹⁴.

Na przykład Władymir Nikołajewicz Jeleniewski (1874–1954) był prawnikiem na usługach Cerkwi. „Całym swym życiem zaświadczył o swym oddaniu Cerkwi prawosławnej. Jego aktywna działalność w okresie prześladowań, profesjonalizm i mądrość prawnika, połączone z gorliwą wiarą w Boga, pozwoliły zająć właściwe miejsce w nierównej relacji z bezbożną władzą. Przynosiło to wymierną korzyść zarówno Cerkwi, jak i innym wiernym”¹⁵. Męczeństwa nie zaznał, choć był przez władze szykanowany. W dniu 4 listopada 2007 r. decyzją Synodu Egzarchatu Białoruskiego związanego z Rosyjską Cerkwią Prawosławną został on zaliczony do grona świętych z tytułem wyznawcy (ros. *ispowiednik*). Jego osoba ma zachęcić wiernych, żyjących w zateizowanym i zlaicyzowanym społeczeństwie, do pracy na rzecz Kościoła. Podobnie Synod Gruzińskiego Kościoła Prawosławnego zaliczył do grona świętych pisarza i działacza narodowego Eliasza Czanaszawadze (zm. 1907).

Wymienione wyżej kanonizacje spotkały się ze sprzeciwem innych Kościołów lokalnych, utrudniając pełną interkomunię pomiędzy tymi Kościołami.

Z racji silnego związku Kościoła lokalnego z władzą państwową (obszar Kościoła winien pokrywać się z obszarem państwa), dochodzi czasem, do nadużyć doktrynalnych. Ma to miejsce przede wszystkim w prawosławiu rosyjskim.

Typowa dla rosyjskiego prawosławia sakralizacja państwa, władcy, narodu i ziemi ojczystej znalazła swój wyraz w pocście świętych. Podczas, gdy Cerkiew grecka (bizantyjska) po upadku cesarstwa prawie nie miała już nowych świętych świeckich, a kanonizacje wynosiły na ołtarze osoby o niezwykłych walorach ducha, tak na Rusi, od momentu kanonizacji książąt Borysa i Gleba, w *swiatcach* zaistnieli święci władcy i wodzowie. W przeprowadzonej wspólnie przez cara Iwana IV Groźnego i metropolity Makarego zbiorowej kanonizacji około 40 osób na soborach

¹⁴ W Kościele rzymskokatolickim usiłuje się kanonizacje związać z „przyzwoleniem Bożym”, poprzez wymaganie cudu, jako warunku kanonizacji. Kościół prawosławny po racjonalistycznych doświadczeniach komunizmu nie wymaga cudu za przyczyną kandydata na ołtarze. Nie oczekuje się też zachowania ciała kandydata w doskonałym stanie.

¹⁵ J. Charkiewicz, *Nowi białoruscy święci*, s. 63.

w latach 1547 i 1549 dominowali książęta i wodzowie. Był to czas wprowadzania w życie idei „Świętej Rusi” i doktryny Moskwy jako „Trzeciego Rzymu”. Dopiero w XIX wieku zaczęto szukanie kandydatów na ołtarze wśród osób duchownych. Na początku XXI wieku, w ramach akcji promowania *nowych męczenników*, powrócono do kanonizacji osób świeckich, w tym także członków rodziny cara Mikołaja II. Wydaje się to przesadne, choć kościelne uzasadnienie tej kanonizacji brzmiało: car podzielił los sterroryzowanego narodu i przyjął śmierć jako prawdziwy chrześcijanin i człowiek sprawiedliwy¹⁶.

Kanonizacja rodziny carskiej nie odbyła się bez konfliktów. Jej rzecznikiem była Rosyjska Cerkiew Prawosławna za Granicą, której hierarchowie i działacze byli zdecydowanymi monarchistami i kanonizowali cara w 1981 roku. Gdy w 2000 r. rozpoczęły się rozmowy na temat zjednoczenia z Rosyjską Cerkwią Prawosławną, to jako warunek postawiono kanonizację Mikołaja II i jego rodziny, choć moskiewscy hierarchowie byli temu przeciwni. Odbyła się ona w 2000 r. w Moskwie, a uroczysty akt zjednoczenia Cerkwi Zagranicznej z Patriarchatem Moskiewskim miał miejsce 17 maja 2007 r. również w Moskwie w Soborze pw. Chrystusa Zbawiciela. Został on wymuszony przez prezydenta Władimira Putina. Ostatecznie świętość cara nie wynika z jego świątobliwego życia, tylko jest on męczennikiem, który z chrześcijańską pokorą przyjął śmierć z rąk bolszewików. PAKP nie wpisał jednak do swego *synaksarionu* rodziny cara Mikołaja II, być może dlatego że car był głową zaborczego wobec Polski państwa. Jednak pewna grupa polskich prawosławnych oddaje rodzinie carskiej cześć, przywołując z Rosji jej ikony. W Rosji czciciele cara Mikołaja II nazywa się „carebożcami”.

Kanonizacje mają niekiedy charakter polityczny i służą poprawie relacji, czy to z danym państwem, czy to stworzeniu korzystnych warunków dla rozwoju wspólnot prawosławnych w diasporze. Celuje w tym Ekumeniczny Patriarchat Konstantynopola. W dniu 2 września 2000 r. w Budapeszcie patriarcha Konstantynopola Bartłomiej I włączył do grona świętych króla Węgier Stefana (ur. ok. 975, zm. 1038), świętego rzymskokatolickiego od 1083 roku¹⁷. Uznanie to, bez wątplenia o podtekście politycznym, było z punktu widzenia prawa kanonicznego niezbędne, gdyż św. Stefana kanonizowano po cezurze Wielkiej Schizmy. Jedną z przyczyn uznania przez prawosławie konstantynopolitańskie kanonizacji św. Stefana był jego sojusz z cesarzem bizantyjskim Bazylim II (976–1025), w wyniku którego Węgry zaatakowały Bułgarię (1018). Sobór Biskupów PAKP podjął 16 marca 2004 r. decyzję o wpisaniu tych świętych do swoich dyptychów. Nie uczyniła tego jednak Rosyjska Cerkiew Prawosławna.

Najbardziej dzielą lokalne Kościoły kanonizacje władców i działaczy państwowych dokonywane przez Cerkwie, które są silnie związane ze swoim narodem i państwem. W drugiej połowie XX w. zaczęto kanonizować dowódców wojskowych, nadając im tytuł *pobożny żołnierz* (ros. *prawiednyj woin*). Ma to miejsce przede wszystkim w Rosji i Serbii. Wyjątkowe zamieszanie spowodowała, dokonana po ka-

¹⁶ I. Ałfiejew, *Pocztanije swiatych*, cz. II, s. 11.

¹⁷ J. Charkiewicz, *Święci Cerkwi Prawosławnej*, s. 451.

nonizacji w 2001 r. admirała Fiodora Fiodorowicza Uszakowa (1744–1817)¹⁸, kanonizacja feldmarszałka Aleksandra Wasiljewicza Suworowa (1729–1800). Z jego rozkazów dokonano w 1790 r. rzezi ludności tureckiej Izmailu w Budziaku (10.000 osób) oraz w 1794 r. ludności polskiej (20.000 osób) na warszawskiej Pradze. Obie te grupy ludności traktowane były przez fundamentalistyczne prawosławie jako hereetyckie, ale przede wszystkim jako wrogię Rosji.

A.W. Suworow był masonem i jego życie osobiste do najbardziej moralnych nie należało. W Kobryniu, gdzie spędził ostatnie lata życia, przystąpiono do budowy cerkwi, jako miejsca kultu jego osoby. Sprzeciwiły się temu elity białoruski, które w liście do egzarchy Filareta napisały: „Działania Suworowa na ziemi białoruskiej były ekspedycjami karnymi, w wyniku których ginęła elita narodowa i cierpiało całe białoruskie społeczeństwo. A przy tym to właśnie dzięki bratobójczym zwycięstwom Suworowa w 1772 roku odbył się podział Rzeczypospolitej, która w tamtych czasach była naszym państwem”. List, który staje się istotnym elementem *kreacji nowoczesnego* narodu białoruskiego podpisali: sekretarz Zjednoczenia Białorusinów Świata „Backauszczyna” – Alena Makouskaja, przewodniczący Związku Białoruskich Pisarzy – Aleś Paszkiewicz oraz prezes Stowarzyszenia Języka Białoruskiego – Aleś Trusau¹⁹.

Można postawić hipotezę, że kanonizacje dokonane przez patriarchę Aleksieja II (1929–2008) pod koniec jego życia były inspirowane przez Władimira Putina, w celu podniesienia rangi słabnącej Rosji. Miały wzmocnić samoidentyfikację narodu i stanowić przestrożę dla jego wrogów.

Przedstawiciele Serbskiego Kościoła Prawosławnego, utrzymującego ściśle kontakty z Rosyjską Cerkwią Prawosławną, również wiążą *sacrum* z narodem, wykraczając poza ramy tradycyjnej dogmatyki chrześcijańskiej. W latach pięćdziesiątych XX w. biskup Ochrydy i Żiły Nikołaj (Velimirović; 1881–1956)²⁰ napisał *Oficjum ku czci świętych męczenników serbskich, którzy zginęli od czasów króla Łazarza do dziś*. Jako świętych potraktował tych, którzy polegli w obronie narodu i wiary od czasów bitwy kosowskiej w 1389 roku, poprzez ofiary represji w czasie okupacji tureckiej oraz walczących z chorwackimi ustaszami w czasie II wojny światowej. W czasie wojen jugosłowiańskich ostatniej dekady XX w. pewna część serbskich duchownych w swoich publicznych wystąpieniach „kanonizowała za życia” bojowników o *Wielką*, ale przecież również *Świętą Serbię*.

Serbia, pokonana w czasie wojen lat dziewięćdziesiątych XX wieku, między innymi przez Chorwację, wszczęła propagandową, antychorwacką akcję kanonizacyjną. W 1998 r. kanonizowano dziewięciu męczenników i wyznawców zabitych przez chorwackich ustaszy. W 2004 r. kanonizowano 35 ofiar II wojny światowej. W 2016 r. kanonizowano męczenników z obozu w Jesenovacu na terytorium Chorwacji, zamęczonych w latach 1941–1945.

¹⁸ F.F. Uszakowowi (1744–1817) poświęcono wybudowany w 2006 roku w stylu neo-empir imponujący sobór katedralny w Sarańsku, stolicy Autonomicznej Republiki Mordowii. Admirał zmarł w swojej posiadłości Aleksiejewka w Mordwii.

¹⁹ S. Pastuszewski, *Atrapizacja Cerkwi na Białorusi*; „Świat Inflant” 2016, nr 11, s. 6.

²⁰ Biskup Mikołaj został w 2003 roku zaliczony do grona świętych jako Mikołaj Serbski.

Od połowy XX w. występują coraz to większe różnice kryteriów kanonizacyjnych pomiędzy Kościołami lokalnymi. Nie zawsze też są wzajemnie akceptowane procedury formalne. Ponadto polityczne motywy kanonizacji powodują, że prawosławna praktyka wzajemnego uznania kanonizacji (gr. *katholike biosis*) w zasadzie nie funkcjonuje. Dawniej praktyka ta polegała na tym, że zwierzchnik Kościoła lokalnego zwracał się do zwierzchników innych Kościołów z prośbą o wpisanie imienia nowego świętego do wykazu kalendarzowego (gr. *synaksarion*, cs. *swiatcy*). Zadośćuczynienie prośbie nie było obowiązkowe, a obecnie, jeśli w ogóle taka prośba pojawia się, to zazwyczaj zbywana jest milczeniem.

Atomizacja prawosławia dokonuje się więc także za sprawą świętych. Są oni ważnym elementem tożsamości danego Kościoła lokalnego, odróżniając go od innych Kościołów. Są jednak przypadki, kiedy kanonizacje łączą. W 1955 r. odbyła się w Rumuńskim Kościele Prawosławnym uroczysta kanonizacja świętobliwej Paraksiewy z Jassów (XI wiek), odbierającej kult jako Paraksiewa-Petka Serbska i Paraksiewa Bułgarska. Została ona patronką Mołdawii (rumuńskiej). W uroczystości tej wzięli udział hierarchowie rosyjscy i bułgarscy. Podobnie w 1992 r. do *synaksarionu* rumuńskiego wpisano, kanonizowanego w 1988 r. przez Rosyjską Cerkiew Prawosławną, świętobliwego Paisjusza Wieliczikowskiego.

W związku z kanonizacją świętego mnicha wyznawcy Serafina Zahorowskiego z Przemyśla w 2000 r. przez Cerkiew moskiewską, również PAKP kanonizowała tego świętego. Jego relikwie znajdują się w katedrze pw. Przemienienia Pańskiego w Lublinie. Cerkiew polska czci też białoruskiego świętego Jana z Kormy, a także św. Mikołaja Serbskiego (1881–1956).

THE SAINTS OF ORTHODOX CHURCH – CONNECT AND SHARE: HISTORICAL OVERVIEW

SUMMARY

The cult of saints is one of the features of the Orthodox Church. It differs from the worship of Roman Catholicism above all that is mainly due to the faith and belief communities. Very often it starts in the lives of people considered saintly.

The Saints of then Orthodox Churches, unlike the saint of the Roman Catholic Church, are not a mediators between God and human, only helpers human in touch with God, and the helpers of God in contact with the human.

The requirements for canonization are less formalized than in Roman Catholicism. Saints are also people especially meritorious for the Church and state (vide – Serbia, Russia), without much penetration in their spiritually-moral figure. Local Churches „abound” canonizations, creating Cathedrals of Saints, also in the form of icon images. This has to be proof of the holiness of the entire Church. For this reason, there are additional barriers between the local Churches; some canonizations are not mutually accepted.

The criteria and the practice of canonization in Orthodoxy changed over the centuries. Because of the strong association of the local Churches and countries a significant im-

pact on the canonizations were and still are political factors, which today is particularly evident in the Russian Orthodox Church and Serbian Orthodox Church.

Orthodox cult of the saints grow from the culture of the faithful community and make the culture stronger. Due to the fact that the space church-driven in countries dominated by Orthodox Christianity intensively sacralized, this cult also affects the representatives of other social circles. The saints of the region, city or village are clearly present in the public consciousness, contributing to the identity of the local community, sometimes becoming national heroes. Thus, the Saints of the Orthodox Churches combine local communities, while at the same time can contribute to deepening the divisions between the local Churches.

ORTHODOXE HEILIGE – VERBINDEN UND TEILEN: HISTORISCHER ÜBERBLICK

ZUSAMMENFASSUNG

Der Heiligenkult ist eines der charakteristischen Merkmale des russisch-orthodoxen Glaubensbekenntnisses. Er unterscheidet sich von der Heiligenverehrung im Katholizismus vor allem dadurch, dass er sich in erster Linie aus dem Glauben und der Überzeugung lokaler Gemeinschaften ergibt. Sehr oft beginnt der orthodoxe Heiligenkult bereits zu Lebzeiten von Menschen, die als heilig anerkannt werden. Anders als der Heilige im Katholizismus ist der Heilige in der orthodoxen Kirche kein Vermittler zwischen Gott und Mensch, sondern nur ein Helfer des Menschen im Kontakt mit Gott und ein Helfer Gottes im Kontakt mit dem Menschen. In der russisch-orthodoxen Kirche sind die Kanonisierungserfordernisse weniger formell als im Katholizismus. Heiliggesprochen werden auch die Menschen, die sich besonders um die Kirche und den Staat verdient machten (siehe Serbien, Russland), ohne dass man sich in ihre geistig-moralischen Silhouetten vertieft. Die Ortskirchen „vervielfältigen“ die Kanonisationen und schaffen die sog. *Konzilien von Heiligen*, auch in Form von ikonischen Bildern. Das sollte ein Beweis für die Heiligkeit der ganzen Kirche sein. Aus diesem Grund entstehen zusätzliche Barrieren zwischen den örtlichen Kirchen oder manche Kanonisierungen werden gegenseitig nicht akzeptiert. Die Kriterien und Praktiken der Kanonisierung veränderten sich in den regionalen orthodoxen Kirchen im Laufe der Jahrhunderte. Aufgrund der starken Zusammenhänge der lokalen Kirchen mit den Völkern und Staaten hatten und weiterhin haben politische Faktoren einen bedeutenden Einfluss auf die Heilig-sprechungen, was heutzutage besonders in den russischen und serbischen Kirchen sichtbar ist. Die orthodoxe Heiligenverehrung geht aus der Kultur einer bestimmten Gemeinschaft von Gläubigen hervor und stärkt diese Kultur. Aufgrund der Tatsache, dass der Lebensraum um die Kirche herum in den orthodoxen Ländern intensiv sakralisiert wird, wirkt sich dieser Kult auch auf die Vertreter anderer Gesellschaftskreise aus. Heilige aus einer bestimmten Region, einer Stadt oder einem Dorf sind im sozialen Bewusstsein deutlich präsent, tragen zur Identität der lokalen Gemeinschaft bei und werden manchmal zu Nationalhelden. Orthodoxe Heilige verbinden demnach die lokalen Gemeinschaften, obwohl sie gleichzeitig zur Vertiefung der Spaltungen zwischen den Ortskirchen beitragen können.

ŚWIĘCI PRAWOSŁAWNI – ŁĄCZĄ I DZIELĄ: ZARYS HISTORYCZNY

STRESZCZENIE

Kult świętych jest jednym z wyróżników prawosławia. Różni się on od kultu w katolicyzmie przede wszystkim tym, że wynika głównie z wiary i przekonania wspólnot lokalnych. Bardzo często zaczyna się za życia osób uznanych za świętobliwe.

Święty w prawosławiu, w odróżnieniu od świętego w katolicyzmie, nie jest pośrednikiem między Bogiem a człowiekiem, tylko pomocnikiem człowieka w kontakcie z Bogiem, a także pomocnikiem Boga w kontakcie z człowiekiem.

W prawosławiu wymogi kanonizacyjne są mniej sformalizowane niż w katolicyzmie. Świętymi zostają także ludzie szczególnie zasłużeni dla Cerkwi i państwa (vide – Serbia, Rosja), bez zbytniego wnikania w ich sylwetki duchowo-moralne. Kościoły lokalne „mnożą” kanonizacje, kreując Sobory Świętych, także w formie ikonicznych wizerunków. Ma to być dowodem świętości całego Kościoła. Z tego też względu powstają dodatkowe bariery między Kościołami lokalnymi; bądź niektóre kanonizacje nie są wzajemnie akceptowane.

Kryteria i praktyki kanonizacyjne w prawosławiu zmieniały się w ciągu wieków. Z racji silnego związku Kościołów lokalnych z narodami i państwami znaczny wpływ na kanonizacje miały i nadal mają czynniki polityczne, co obecnie szczególnie jest widoczne w Cerkwi rosyjskiej i serbskiej.

Prawosławny kult świętych wyrasta z kultury danej społeczności wiernych oraz umacnia tę kulturę. Z racji tego, że przestrzeń okołokościelna jest w krajach prawosławnych intensywnie sakralizowana, ów kult oddziałuje także na przedstawicieli innych kręgów społecznych. Święci z danego regionu, miasta czy wsi są wyraźnie obecni w świadomości społecznej, współtworząc tożsamość wspólnoty lokalnej, niekiedy stając się bohaterami narodowymi.

Tak więc święci prawosławni łączą wspólnoty lokalne, choć równocześnie mogą przyczynić się do pogłębienia podziałów między Kościołami lokalnymi.

BIBLIOGRAFIA

- Ałfiejew I., *Pocztitanije swiatych*, cz. I, „Prawosławna Żyźń” (Dyneburg) 2015, nr 8.
 Ałfiejew I., *Pocztitanije swiatych*, cz. II, „Prawosławna Żyźń” (Dyneburg) 2015, nr 9.
 Charkiewicz J., *Święci Cerkwi Prawosławnej*, Białystok 2001.
 Charkiewicz J., *Nowi białoruscy święci*, „Cerkowny Wiestnik” 2008, nr 2.
 Charkiewicz J., *Kanonizacja świętych w prawosławiu*, Warszawa 2014.
 Crummey R.O., *Old Believ as Popular Region*, „Slavic Review” 1994, t. 52.
 Mironowicz A., *Kościół Prawosławny w Polsce*, Białystok 2006.
 Naumow A., *Święci łączą czy dzielą? Perspektywa prawosławna*, w: *Święci a pojednanie Kościołów*, red. Z.J. Kijas, Kraków 1998, s. 75–81.
 Paprocki H., *Ewolucja kryteriów świętości w Kościele Wschodnim*, w: *Święci a pojednanie Kościołów*, red. Z.J. Kijas, Kraków 1998, s. 53–55.
 Pastuszewski S., *Atrapizacja Cerkwi na Białorusi*, „Świat Inflan” 2016, nr 11.
Słownik teologiczny, red. Andrzej Zuberbier, Katowice 1995.
 Rozanow W.W., *Ciemne oblicze. Metafizyka chrześcijańska*, Warszawa 2000.
 Wodziński C., *Św. Idiota*, Gdańsk 2009.